

CULTUURHISTORIE

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

BLIK OP DE TOEKOMST

I N D E X

INLEIDING

VOORBESCHOUWING

CASUS 1:
WINDMOLENS URK

CASUS 2:
LANDGOED SINGRAVEN

CASUS 3:
ENERGIELINIE GEBIED BIJ
NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

RESULTATEN INTERVIEWS

RESULTATEN BIJEENKOMST
DAG 1

RESULTATEN BIJEENKOMST
DAG 2

GEDICHTEN EN
NABESCHOUWING

COLOFON

INLEIDING

Cultuurhistorici hebben een passie voor het verleden. Ontwerpers en planners zijn bij uitstek gericht op de toekomst. In de praktijk van ruimtelijke planning ontmoeten beide professionals elkaar, wisselen kennis en visies uit. Door zich te verplaatsen in de positie van de ander komt een rijker, interessanter scala aan oplossingen in beeld. De toekomst wordt geïnspireerd door het verleden. Het Belvedere programma heeft voor deze aanpak het motto 'behoud door ontwikkeling' gemunt.

Tot zover de theorie. In de praktijk blijken de werelden van historie en toekomst minder innig verstrengeld te zijn. In lang niet alle planprocessen bestaat een goede samenwerking tussen beide disciplines, of ontbreekt de vrije ruimte voor een productieve dialoog.

Bij sommigen bestaat de indruk dat de ontwerpende discipline door de bank genomen meer affiniteit heeft met de geschiedenis van een plek, dan dat erfgoed specialisten zich bezig houden met de toekomst. Illustratief hiervoor is de Open Oproep die het Ministerie van I&M in 2014 uitschreef voor de Herbestemming van Rijksvastgoed. In het project 'Herbestemmen als gebiedsopgave' werden interdisciplinaire teams uitgedaagd om via ontwerpend onderzoek bij te dragen aan inzichten over deze nationale opgave. Hoewel een aanzienlijk deel van dit Rijksvastgoed van belangrijke cultuurhistorische betekenis heeft, beschikten slechts 4 van de 99 inschrijvende teams over gedegen erfgoed expertise. Maar, anders om geredeneerd: waarom vroegen zoveel van de ontwerpteams hier geen erfgoeddeskundigen bij?

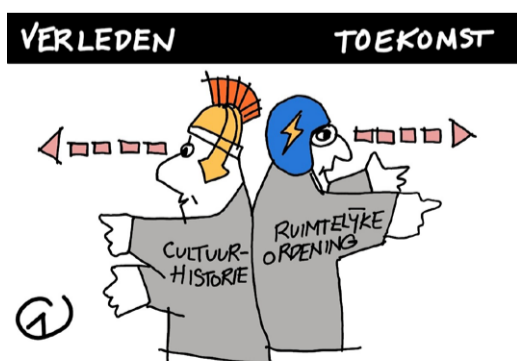
In het kader van het Jaar voor de Ruimte 2015 wil de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) reflecteren op de 'stand van het vak' voor wat betreft de betrokkenheid van erfgoed specialisten bij de grote ruimtelijke opgaven van de toekomst: wateropgave, krimp en groei (inclusief herbestemming), energietransitie, agrarische transitie. Dit vanuit het idee dat betrokkenheid in een vroeg stadium betere kansen biedt voor wederzijdse kruisbestuiving. Dit boekwerkje doet verslag van deze gezamenlijke reflectie.

Verkenning

De volgende vragen staan centraal

- Hoe kijkt men vanuit de praktijken van erfgoed enerzijds, en planning/ontwerp) anderzijds aan tegen de huidige kwaliteit van de samenwerking? Welke ervaringen zijn illustratief? Hoe beoordeelt men deze situatie met het oog op de toekomst?
- Wat zijn op het niveau van de 'persoonlijke professionaliteit' achterliggende drijfveren, zorgen, ambities, waar men in de praktijk mee te maken heeft?
- Wat zijn richtinggevende ideeën (gedeelde visies) om een praktijk van 'productieve dialoog' te bevorderen? Wat betekent dit voor samenwerking tussen beide beroepsgroepen? Welke agenda levert dit op voor de RCE en wat heeft de dienst daarbij nodig van anderen?

Voor de eerste vraag is een vijftal interviews gehouden met toonzettende professionals. Beide laatste vragen zijn aan de orde geweest in twee intensieve dagen van dialooggesprekken rond praktijkcases. Centraal thema hierbij is ruimte maken voor hernieuwbare energie in een cultuurhistorisch belangrijke situatie. Door vervolgens op de cases te reflecteren en een overkoepelende visie te formuleren is inzicht ontstaan in breder geldende principes voor productieve samenwerking.

V O O R B E S C H O U W I N G

- Door Frank Strolenberg -

“Wat begon met algemene verbazing veranderde via een ‘traag gesprek’ in een reeks nieuwe vragen. Ben ik er iets mee opgeschoten? Veel zelfs. Misschien niet gelijk in ‘SMART’ oplossingen of operationele managementtools, maar de verbazing is omgezet in een bewustwording over onderliggende beweegredenen. Ik verklaar mij nader.”

In 2015 participeerde de RCE samen met het Rijksvastgoedbedrijf en het Ministerie van BZK in Atelier Making Projects van het Ministerie van I&M. Een programma vanuit de Architectuurnota bedoeld om ontwerpkraft in te zetten om lastige problemen verder te brengen. Het lastige probleem waar aan gewerkt moest worden was ‘herbestemming als gebiedsopgave’. Vanuit de RCE is dat een opgave die in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte nader onderzocht wordt.

Via een uitvraag door het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie werden ontwerpteams uitgenodigd in te schrijven voor ontwerpend onderzoek aan drie mogelijke opgaven: de aanpak van de leegstand in de internationale zone van de gemeente Den Haag, de aanpak van de leegstand in de kantorenwijk Schil-West te Dordrecht of de aanpak van de groeiende leegstand aan maatschappelijk vastgoed in de Regio Achterhoek¹. Als RCE waren wij vooral geïnteresseerd in de vraag of karakteristiek vastgoed daarbij een speciale rol vervulde. Vooral in de internationale zone én in de Achterhoek betreft de leegstand immers nogal wat monumentaal vastgoed. En de kantorenzone in Dordrecht ligt pal naast de historische stadskern. 99 teams dienden hun ideeën in. Een overweldigend aantal en de inzendingen waren bijna zonder uitzondering van hoge kwaliteit. Als opdrachtgevers hebben wij uit die inzendingen drie teams gekozen die met de opgaven aan de slag gingen. Maar we hebben ook Wing gevraagd het totaal aan inzendingen nader te analyseren. Eén aspect van die analyse zorgde voor de bovengenoemde verbazing: namelijk dat er maar in 4 teams erfgoedprofessionals betrokken waren. Hoe was dat nu mogelijk? Worden erfgoedprofessionals niet vanzelf betrokken in dit soort opgaven? Weten erfgoedprofessionals de weg niet te vinden naar dit soort opgaven? Zijn ze wellicht zelfs

overbodig omdat ontwerperteams zelf over die kennis beschikken?

Vrijwel parallel aan dit onderzoekstraject werd een uitvraag gedaan naar de toekomst van voormalige winkelstrips, veelal onder flatgebouwen in naoorlogse wijken². Bij die inzendingen bleken veel meer erfgoedprofessionals betrokken. Dus er is geen eenduidig antwoord. Blijkbaar heeft het te maken met de positie en opstelling van de erfgoedprofessional in het soort opgave. Die positie bepaalt of een erfgoeddeskundige zich aangesproken voelt, erbij geroepen wordt of niet.

Om dit nader te onderzoeken is Wing gevraagd om door middel van interviews eerst een algemeen beeld te schetsen van de relatie tussen erfgoedprofessionals en ontwerpers, om vervolgens een verdiepend gesprek te arrangeren met diverse partijen. Daarbij is gekozen om 3 casussen te bespreken rondom één actuele opgave, namelijk de energietransitie. Een casus betrof een project dat reeds afgerond was (de plaatsing van windmolens bij Urk), een project dat lopende was (Landgoed Singraven) en een casus die pas net uit de startblokken is (de Energielinie). Via de kralenspelmethode, losjes gebaseerd op een Socratische manier van werken, werden twee dagen lang de ins en outs van de casuïstiek besproken. Maar vooral werd daarbij elkaars rollen en inbreng verkend. De deelnemers aan deze langzame gesprekken verdienen daarbij alle lof. De gesprekken hebben in alle openheid en vol respect naar elkaar toe plaats gevonden. Omdat in die openheid ook de kern van het discours lag is er voor gekozen om dit verslag niet te de-personaliseren of te abstraheren. Het vraagt van de lezer echter prudent om te gaan met deze inzicht in soms persoonlijke ontboezemingen.

¹ Voor meer informatie over het project (de probleemstelling, de aanpak en de opbrengsten) zie <http://www.boeienga.nl/index.php?/editing/atelier-making-projects/> Voor een terugblik op het project en de vraag of en hoe eea nu daadwerkelijk doorgewerkt heeft zie ROM Magazine <http://romagazine.nl/herbestemmen-als-gebiedsopgave-2/13450>.

² Zie ROM Magazine: <http://romagazine.nl/een-plint-met-toekomst/12373>

In retrospect kom ik zelf tot de volgende inzichten, en de conclusies van Jannemarie de Jonge in de nabeschuiving sluiten hier mijns inziens nauw bij aan.

* Het belang van erfgoed is nog nooit zo breed erkend. Onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau uit april 2015 (Gisteren Vandaag) wijst bijvoorbeeld uit dat bijna 80% van de bevolking interesse heeft in erfgoed en geschiedenis en dat 26% van de bevolking actief aan erfgoedbeoefening doet.

* De waarde van erfgoed is nog nooit zo breed gedeeld. Erfgoed wordt niet alleen gewaardeerd als uiting van cultuur, maar onderzoek van de Atlas van Nederlandse Gemeenten (mei, 2015) wijst bijvoorbeeld uit dat de vastgoedwaarde van het vastgoed dat om erfgoed heen ligt stijgt. Internationaal onderzoek wijst bovendien uit dat erfgoed bijdraagt aan duurzaamheid, welbevinden, sociale inclusiviteit en een positief effect kan hebben op het vestigingsklimaat voor bewoners en bedrijven (Cultural Heritage Counts for Europe, juni 2015).

* De formele positie van erfgoed is nog nooit zo scherp gedefinieerd. Erfgoed heeft niet alleen een helder sectoraal instrumentarium, maar is ook als factor opgenomen in de ruimtelijke ordening. Bovendien krijgt erfgoed nu nog scherper positie door de in 2016 aangenomen Erfgoedwet in relatie tot de nieuw vorm te geven Omgevingswet die in 2018 in werking treedt.

De discussies hoeven dan ook - zo bleek tijdens de gesprekken - niet langer gevoerd te worden over het belang, de waarde of de positie van erfgoed. Dat staat feitelijk buiten kijf. Maar de spanning in de casuïstiek betreft telkens weer die situaties waarin de erfgoedprofessional buiten zijn formele rol stapt. Waar het erfgoedbelang niet zozeer verdedigd hoeft te worden - integendeel, hij moet er soms voor waken dat het erfgoedbelang niet ten onrechte door derden als tegenargument wordt gehanteerd - maar waar erfgoed ingebracht wordt om de kwaliteit van het project te verhogen. Dit te kunnen doen vraagt om een andere inbreng dan het sectorale erfgoedbelang. Het vraagt om het wederzijds opbouwen van vertrouwen, vraagt om het wegnemen van blokkades, vraagt om je open te stellen voor het belang van de ander, vraagt soms ook om compromissen te sluiten.

Terugblikkend op de gesprekken en methode als geheel levert de aanpak op drie niveaus resultaten op. Op **strategisch** niveau zeggen bovenstaande constateringens iets over de professionaliteit waarover de erfgoeddeskundige moet beschikken in termen van kennis, competenties en vaardigheden. Volgens de Visie Erfgoed en Ruimte gaan we steeds meer van 'collectie naar connectie', van objecten naar relaties, en dat vraagt het nodige van de erfgoedprofessional. Van beschermer van de collectie, naar verbinder van de collectie met de samenleving. Daarbij moet vooral de mentale switch gemaakt worden van het denken in termen van verdediging en verlies, naar het denken in termen van ontwikkeling en winst. Het enthousiasme voor erfgoed in de samenleving is daarbij de onderstroom waarop we moeten leren meesurfen.

Daarbij is erfgoed, zoals hierboven aangegeven, weliswaar wettelijk verankerd in de Erfgoedwet en heeft het straks positie in de Omgevingswet, maar binnen die wetten wordt wel expliciet ruimte gegeven voor een kwalitatief discours met de burger. De erfgoedprofessional kan zich dus straks minder achter regels verschuilen, maar zal open het gesprek moeten aangaan. Dit alles zegt iets over de gevraagde kwaliteit van de erfgoedprofessional met daaraan gekoppeld het bijbehorende HRM instrumentarium.

Op **tactisch** niveau kijk ik terug op deze gespreksvorm en denk dat een dergelijk instrument van waarde kan zijn in de ontwikkeling van de hierboven genoemde nieuwe gezamenlijke modus operandi.

Ten slotte hebben de gesprekken op **operationeel** niveau veel gebracht voor de deelnemers. Relaties zijn vernieuwd, kennis is uitgewisseld, ideeën over hoe verder zijn opgeborreld.

Kan nu voorkomen worden dat erfgoedprofessionals opnieuw niet gevraagd worden bij een op ontwerp onderzoek gerichte uitvraag? Neen. Maar wel denk ik dat in het verlengde van de opbrengst van deze gesprekken gewerkt kan worden aan de positie van de erfgoedprofessional, namelijk dat hij als onmisbaar gaat worden gezien voor dit soort opgaven. Maar dat is morgen nog niet klaar. Dat hoeft morgen ook niet; maar overmorgen wel.

14 maart 2016

Frank Strolenberg

Programmamanager Herbestemming & Agenda Toekomst Religieus Erfgoed
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort |
Postbus 1600 | 3800 BP | Amersfoort
T 033 421 76 85 M 06 114 229 51
E f.strolenberg@cultureelerfgoed.nl

www.herbestemming.nu

www.toekomstreligieuserfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

WINDMOLENS NOORDOOSTPOLDER

BESCHRIJVING VAN DE FYSIEKE SITUATIE

In de Noordoostpolder bevond zich langs de Westermeerdijk het, indertijd, grootste windpark van Europa. Het windpark bestond uit 50 windmolens met een gezamenlijk vermogen van 15 MW. Dit park is opgeleverd in 1987. Na realisatie van solitaire windmolens is de gemeente Noordoostpolder tot de conclusie gekomen dat de individuele molens verspreid door de gemeente een negatieve impact op het landschap hebben. Een verschuiving vond plaats rond 2001 naar een concentratiebeleid. Na een verkenning door de gehele gemeente zijn de IJsselmeerdijken van de Noordoostpolder als locatie aangewezen.

De Noordoostpolder is een jonge polder, gerealiseerd voor 1940. De fysieke opbouw en inrichting van de polder is bijzonder rationeel. Het doel van de polder is het creëren van nieuw agrarisch gebied. De polder bestaat dan ook bijna geheel uit akkerbouwgebieden. Vanwege de ligging beneden NAP (ca -4 m) een stelsel van watergangen in de polder is noodzakelijk om een goede waterhuishouding te garanderen en een ring van dijken als bescherming tegen het water van de omliggende waterpartijen die een hoger peil hebben.

Het oorspronkelijke plan was om circa 90 turbines te realiseren. Uiteindelijk zullen er nu 86 gebouwd worden. Het landschap is relatief grootschalig: IJsselmeer, strakke, aangelegde dijk en de Noordoostpolder, gekenmerkt door grote agrarische blokken, een planmatige inrichting en een uit alle windstreken komende boerenbevolking. Het voormalige eiland Urk ligt in/aan de Noordoostpolder.

heden

WAT IS DE GEBIEDSOPGAVE/ VERANDERINGSOPGAVE?

De landschappelijke structuur van de Noordoostpolder is in het geding. De Noordoostpolder is aangelegd als onderdeel van de IJsselmeerwerken, tot stand gekomen in de WO II en daarna volgens bepaalde principes aangelegd. De NOP staat steeds op lijsten: aan te wijzen als beschermd stads- en dorpsgezicht, Belvedere-gebied, voorlopige lijst Werelderfgoed en VER Wederopbouwgebied; maar heeft tot nu toe geen andere wettelijke status dan een planologische bescherming.

Daarnaast heeft het park invloed op het beschermd dorpsgezicht van Urk en het UNESCO Woudagemaal bij Lemmer. Urk is in 2007 aangewezen als Beschermd Stads- en Dorpsgezicht (zie kaartje). Het gaat om de oorsprong van Urk als Zuiderzee-eiland, die nog zeer herkenbaar is. Stedenbouwkundige structuur, hoogteverschillen, contour van het eiland (kustlijn): zijn een ruimtelijke uitdrukking van de invloed van de Zuiderzee. Het is een fijnmazig netwerk van straten en stegen waarvan de richting is bepaald door de hoogtelijnen van een keileemheuvel.

Het windpark is grootschalig (429 MW) en heeft een landschappelijke impact, bijna transformerend. Er is geen fysieke aantasting van historische waarden maar de zorg betref de beïnvloeding van de beleving van bestaande waarden. Tegelijkertijd dient in acht te worden genomen dat argumenten, zoals het beschermd dorpsgezicht, afkomstig zijn van stakeholders met als doel het tegenhouden van de ontwikkeling van het windpark waardoor alle argumenten ingezet worden.

toekomstig?

ORGANISATIE

HOE ZIJN DE MENSEN / PARTIJEN ROND DE CASUS GEORGANISEERD?

- De initiatiefnemers: agrariërs uit de Noordoostpolder samen met RWE (voorheen Essent)
- Bevoegde gezagen: Rijk, provincie Flevoland, gemeente Noordoostpolder (locatie is door de gemeente in beleid vastgelegd, overgenomen in beleid door de provincie Flevoland en uiteindelijk, is door het Rijk de Rijkscoördinatieregeling (RCR) van toepassing gemaakt), Rijkswaterstaat en RvO (flora en faunawet)
- Gemeente Urk: voelde zich niet gekend in de plannen. Hebben brieven namens B&W verstuurd aan onder andere RCE om adhesie.
- Vereniging Urk Briest: ze voerde actie tegen het windpark. Zocht hiervoor steun, zocht ook telefonisch contact met RCE
- Stakeholders: NGO's (natuur en landschap, scheepvaart), bewoners
- Ministeries EZ en VROM: stelden Rijksinpassingsplan op en voerden de Rijkscoördinatieregeling uit
- Pondera: stelde MER op

Rol RCE:

- Mede-rijksoverheid
- Rijksinpassingsplan en wettelijk adviseur MER (over o.a. het beschermd gezicht)
- Werelderfgoed > meldingsplicht richting UNESCO
- Deelgenomen aan informatiebijeenkomst op Urk

[Klik hier voor gedetailleerde kaart](#)

LANDGOED SINGRAVEN

BESCHRIJVING VAN DE FYSIEKE SITUATIE

Voor de eerste vernoeming van Singraven moeten we terug naar het jaar 1381, toen het bekend stond als de agrarische boerenhofstede 'Hof ten Singraven' en in eigendom was van de bisschop van Utrecht, die het beleende aan derden. Willem Frederik Jan Laan, de laatste particuliere bewoner/eigenaar, liet forse verbouwingen en restauraties uitvoeren, zowel aan het Huis als aan andere onderdelen van het landgoed. Bovendien vergaarde hij een enorme kunst- en antiekcollectie die nu nog in het Huis te bezichtigen is. Hoewel de (kinderloze) heer Laan tot zijn dood in 1966 op Singraven bleef wonen, gaf hij het landgoed al in 1956 in eigendom aan Stichting Edwina van Heek.

Landgoed Singraven is gelegen in twee gemeentes: Dinkelland (ca. 70%) en Losser (ca. 30%) en ligt vlakbij het dorpje Denekamp, tussen de woonkernen Ootmarsum, Oldenzaal en Nordhorn in. De Dinkel kronkelt op natuurlijke wijze van zuid naar noord door het landgoed. Landgoed Singraven is sinds 1999 beschermd als 'complex historische buitenplaats'. De park- en tuinaanleg van de buitenplaats is als zelfstandig rijksmonument beschermd, evenals de belangrijkste opstallen zoals het hoofdgebouw, het koetshuis, diverse boerderijen, schuren, de watermolen en de keienweg, de stuw en vele tuinsieraden. Singraven is een heel complete en gaaf bewaard gebleven buitenplaats binnen een nog groter landgoed en heeft een grote cultuur- en tuinhistorische waarde.

aanleg vispassage november 2015

WAT IS DE GEBIEDSOPGAVE/ VERANDERINGSOPGAVE?

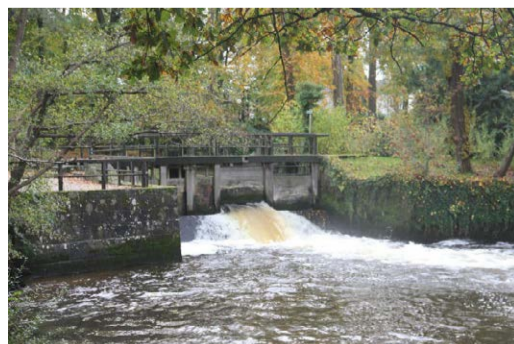
Het landgoed had van oudsher een zeer gesloten karakter, maar daar is de laatste 10 jaar een enorme kentering in gekomen: maatschappelijke rol, educatie en recreatie. Het landgoed kent een exploitatietekort en er wordt daarom voortdurend gezocht naar nieuwe economische dragers en kansen om het landgoed verder te versterken. De Stichting Edwina van Heek beheert het geheel zeer zorgvuldig en het is een voortdurende uitdaging om het evenwicht tussen behoud en de noodzakelijke economische en ruimtelijke ontwikkelingen te behouden.

Rood voor groen: nieuw rood aan het landgoed toevoegen om inkomsten voor instandhouding te genereren.

Waterlandgoedvisie Singraven: de Dinkel stroomt als levensader door het landgoed en water neemt daarom een zeer prominente rol in. In de waterlandgoedvisie zijn de functies: water, landbouw, bosbouw, natuur, cultuurhistorie, recreatie en educatie zoveel mogelijk op elkaar afgestemd. Er zijn diverse maatregelen benoemd om tot betere afstemming en/of functieverbetering te komen.

Realisatie vispassage: heeft raakvlakken met de waterlandgoedvisie, maar dit betreft de meest ingrijpende inrichtingsmaatregel in een monumentale omgeving.

Waterkracht turbine stuw watermolen: initiatief om een nieuwe economische drager aan het landgoed toe te voegen. De energie uit water wordt al eeuwenlang benut middels de watermolens, nu de energie uit water benutten om elektriciteit op te wekken. Inpassing van de turbine in de stuw (Rijksmonument) is complex.

beoogde locatie waterkrachtturbine Singraven

ORGANISATIE HOE ZIJN DE MENSEN / PARTIJEN ROND DE CASUS GEORGANISEERD?

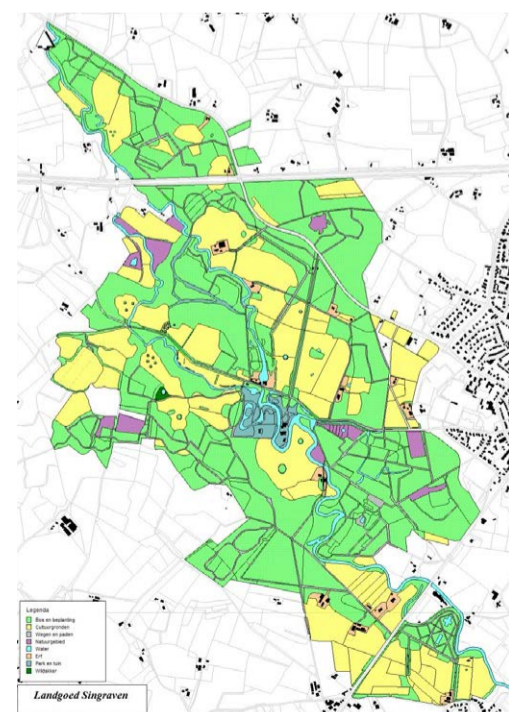
Het gehele landgoed is eigendom van de Stichting Edwina van Heek. Het bestuur is verantwoordelijk voor het beleid en de rentmeester voor de uitvoering van het beleid. Diverse medewerkers, waaronder beheerder Huis, bosbaas, tuinman, vrijwilligers (o.a. molenaars) staan aan de lat voor de praktische uitvoering. Afstemming met pachters, huurders en erfpachters is noodzakelijk. Externe partijen zijn de gemeente Dinkelland en Losser, Provincie Overijssel, Waterschap Vechtstromen, RCE, rentmeester is eerste aanspreekpunt en brengt partijen indien nodig bij elkaar. Met regelmaat worden externen ingeschakeld: landschapsarchitect, architect, stedenbouwkundige etc.

In het geval van de turbine: tevens afstemming met Cogas, Reggestroom, leverancier turbine, investeerders.

In het geval van de vispassage: tevens afstemming met aannemer, projectleider.

Rol RCE:

- Toetser en meedenker

ENERGIELINIE

BESCHRIJVING VAN DE FYSIEKE SITUATIE

De casus Energielinië kent een omvangrijke oppervlakte. Het onderzoeksveld voor deze casus bevindt zich in twee 19e eeuwse waterlinies: de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In totaal betreft dit een hoofdverdedigingslijn van ruim 200 kilometer lengte met enorme oppervlakten inundatiegebied, tot soms wel vijf kilometer breed. De linies werkten op basis van het gecontroleerd onder water zetten van stukken land (inunderen). Aaneengesloten inundatiegebieden zijn te vinden rond Amsterdam vanaf Edam, via IJmuiden, Haarlemmermeer en Schiphol naar Abcoude en Pampus, 135 kilometer lengte. De Nieuwe Hollandse Waterlinie rijgt inundatiegebieden aaneen van Muiden, via Utrecht en Gorinchem tot aan de Biesbos. Het gebied is mede door zijn omvang zeer divers: sterk verstedelijkte gebieden worden afgewisseld met oer-Hollandse vergezichten over polders en bedrijven/distributiecentra. Een deel van het landschap rond verstedelijkte gebieden is dankzij de historische beperkingen van de verdedigingslinies nog grotendeels vrij van bebouwing.

WAT IS DE GEBIEDSOPGAVE/ VERANDERINGSOPGAVE?

De Stelling van Amsterdam is Werelderfgoed sinds 1996. De Nieuwe Hollandse Waterlinie hoopt daar in 2019 bij aan te sluiten. Voor dit erfgoed zijn unieke universele waarden (outstanding universal values in UNESCO-jargon) gedefinieerd. Deze unieke universele waarden komen samen in drie lagen: strategisch landschap, watermanagementsysteem en de militaire elementen. Onder deze drie lagen vallen verschillende concrete attributen zoals de forten, inundatiesluizen en strategische polderdijken. Deze talloze objecten vormen, in hun samenhang, de essentie én waarden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De gebiedsopgave is het behoud van bovenstaande waarden combineren met de energietransitie. Het geleidelijk aan overschakelen van fossiele naar herwinbare energie, betekent onder andere dat we ons landschap weer actief zullen moeten inzetten voor energiewinning, -opslag en -transport. De winning van duurzame energie heeft impact op landschap en cultureel erfgoed, en dus ook op bovenstaande waarden. De opgave is om de winning, transport en opslag van duurzame energie niet alleen in te passen in het linielandschap, maar ook in te zetten om de cultuurhistorische waarden van de linies overeind te houden en het cultureel erfgoed een actieve plek in de maatschappij te geven. Hierbij wordt nadrukkelijk naar de gehele energieketen gekeken. Tevens worden waar mogelijk koppelingen gelegd naar andere ruimtelijke opgaven, waarbij energie en erfgoed een bijdrage kunnen leveren een nieuw ontwikkelingsperspectief voor de diverse landschappen.

ORGANISATIE HOE ZIJN DE MENSEN / PARTIJEN ROND DE CASUS GEORGANISEERD?

Dit project wordt gerealiseerd in het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte, een beleidsnota van het Ministerie van OCW, en extra financiële steun van de provincie Noord-Holland. Drie bureaus zijn opdrachtnemer: H+N+S, RO&AD en De Volharding zijn opdrachtnemer. Er wordt vooral gewerkt in projectteams. Financiers zijn niet louter opdrachtgever op afstand. Projectteam werkt op abstractie maar daarnaast worden ook enkele concrete casussen uitgewerkt om gevoel te krijgen/houden bij opgaven in het veld. Daarmee zijn (grotere) eigenaren/exploitanten in de linies ook betrokken. De grootte van de linies maakt dat bij uitrol vele verschillende eigenaren en andere belanghebbenden betrokken zijn.

Dit project is bewust aan de voorkant van die energietransitie gelanceerd om vroegtijdig kaders te kunnen aanreiken voor de inpassing van hernieuwbare energieopwekking. Kaders die collega-overheden en eigenaren kunnen hanteren. Het RCE-belang vloeit voort uit een verantwoordelijkheid voor instandhouding van cultuurlandschap en Werelderfgoed in het bijzonder.

Rol RCE:

- Opdrachtgever

kaart Energielinie

B L I K O P D E

T O E K O M S T

ERFGOED EN TOEKOMST, GELUIDEN UIT DE PRAKTIJK

Aan vijf toonaangevende professionals is gevraagd hun visie te geven op de samenwerking tussen erfgoeddeskundigen en ruimtelijke planners en ontwerpers: vanuit de erfgoedkant Aart Oxenaar (directeur Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam), Marinke Steenhuis (directeur adviesbureau SteenhuisMeurs) en Jan Kolen (hoogleraar Archeologie Universiteit Leiden). Vanuit de ontwerp kant Joks Janssen (Bijzonder hoogleraar ruimtelijke planning en erfgoed aan Wageningen Universiteit en directeur BrabantKennis) en Yttje Feddes (directeur Feddes Olthof Landschapsarchitecten).

EENS OF ONEENS?

“DE ONTWERPENDE DISCIPLINE HEEFT MEER AFFINITEIT MET DE GESCHIEDENIS VAN EEN PLEK, DAN DAT ERFGOEDSPECIALISTEN ZICH BEZIG HOUDEN MET DE TOEKOMST.”

Deze stelling legden we voor aan de vijf professionals. Zijn ze het ermee eens of niet? De meningen hierover verschillen overduidelijk. Meest expliciet is Aart Oxenaar. Hij is het er hartgrondig mee oneens. Hij zou de stelling zelfs willen omdraaien: ontwerpers betrekken geen erfgoed specialisten. Ook Marinke Steenhuis deelt de stelling niet. Ze kan zich niet vinden in de typering en framing van de erfgoedsector in deze stelling. Beide groepen zijn ander type mensen en daardoor is samenwerking soms best lastig. En het is absoluut winst voor de ruimtelijke kwaliteit als de twee elkaar vinden. Yttje Feddes is het deels met de stelling eens, maar ze nuanceert hem wel. Hoe het in de praktijk uitpakt is erg afhankelijk van het type project. Ze merkt onder andere een verschil tussen bouwkundige of landschappelijke elementen.

Joks Janssen vindt de stelling scherp, maar ook hij is het er ten dele wel mee eens. Ook hij zou een meer dynamische benadering van vraagstukken door erfgoed specialisten willen bepleiten. Jan Kolen kan zich vinden in het gestelde. Een belangrijke oorzaak hiervan ziet hij in de opleidingen. Wanneer de mindset van samenwerking en complementariteit niet in de opleiding wordt aangereikt, wordt dit ook niet bij de toekomstige professionals gestimuleerd.

PERSOONLIJKHEID, TAAL EN CULTUUR

Cultuurhistorici en planners / ontwerpers lijken andere menstypen te zijn, met verschillende karaktertrekken. Historici en ontwerpers spreken ook een andere taal. Als stereotype zou je kunnen zeggen dat ontwerpers vernieuwers zijn, gericht op de

toekomst. Ze denken ruimtelijk en creatief. De ontwerper is wel geneigd om ‘even’ terug te kijken, maar op een meer oppervlakkig niveau. Ze verdiepen zich vluchtig en maken daarna (volgens sommigen te snel) een keuze. De cultuurhistorici daarentegen zijn veeleer dienend, onderzoekend en juist geneigd de diepgang op te zoeken. Ze zijn analytisch en zullen ook echt ‘bij het begin beginnen’. Een historicus heeft soms de neiging te blijven hangen.

Naast dat dit het samenwerken soms lastig maakt, geeft Yttje Feddes aan dat deze verschillen ook erg waardevol zijn. Als bureau van landschapsarchitecten werken ze graag samen met bijvoorbeeld historisch geografen. Ze maken bewust de keuze voor de samenwerking, juist om die zorgvuldigheid mee te nemen in het proces. Marinke Steenhuis (architectuurhistoricus) beaamt dit: vijftien jaar geleden heeft zij met haar kompaan Paul Meurs (architect) het bureau SteenhuisMeurs opgericht met de missie om een brug te slaan tussen de erfgoed- en de ontwerpwereld. Vanuit de overtuiging dat de verschillende menstypen kunnen elkaar versterken.

Deze verschillen tussen beide werelden worden deels veroorzaakt en versterkt door de opleidingen. In sommige opleidingen is meer aandacht voor de synergie tussen beide werkvelden. Zo zit het gevoel voor de geschiedenis bij de ruimtelijk ontwerpers en planners uit Eindhoven, Delft en Wageningen beter verankerd in de opleiding. Het Belvedere traject heeft die gevoeligheid daar extra aangewakkerd. Bij de planologen van de opleiding in Amsterdam, Utrecht, Groningen lijkt minder aandacht voor de erfgoedhistorie en de lange lijnen in gebruik. Deze verschillen zie je terug in de professionals die deze opleidingen voortbrengen.

Ook binnen de erfgoedopleidingen zijn verschillen te zien. Zo hebben de architectuurhistorici meer een blik op het grotere geheel, de relatie tussen objecten en het systeem, terwijl de bouwhistorici meer specialistisch bezig zijn.

ERFGOED ALS SECTOR, FACTOR EN VECTOR

Joks Janssen hanteert een interessante indeling onder de monumentenzorgers. Het zijn drie benaderingen die zich achtereenvolgens hebben ontwikkeld in de tijd. De typeringen geven op een verschillende manier antwoord op de rol van erfgoed binnen nieuwe grote ruimtelijke opgaven en de veranderende relaties tussen de overheid, markt en samenleving.

ERFGOEDZORG 1.0: Erfgoed als sector. Dit zijn de klassieke erfgoedzorgers, gericht op het behouden, beschermen en conserveren van bijzondere gebouwen. Het conserveren is gericht op het zo goed mogelijk behouden in de cultuurhistorische betekenis.

ERFGOEDZORG 2.0: Erfgoed als factor. Erfgoedprofessionals die kijken naar de rol van erfgoed in grotere gebieden. Denk aan grotere industriële complexen die wachten op nieuwe ontwikkeling (bijv. Philips, GBL Amsterdam, Hendriksterrein Zaanstad). Zij kijken naar de manier waarop nieuw leven of nieuwe functies gegeven kan worden aan erfgoed. Erfgoed krijgt daarmee ook een economische betekenis.

ERFGOEDZORG 3.0: Erfgoed als vector. Erfgoed is richtinggevend voor het toevoegen van een nieuwe laag. Professionals die ook kijken naar sociale en culturele waarden. “Niet alleen de stenen, maar ook de stories”. Zoeken naar de betekenis voor mensen. Bijv. werkplaats Amersfoort.

OMSLAG IN MINDSET

Alle geïnterviewden geven aan dat er langzaam een omslag in denken plaatsvindt. Zo stelt Joks Janssen dat je alle drie de typen van de bovenstaande monumentenzorgers nodig hebt en momenteel in de praktijk tegenkomt. Maar er is wel degelijk een verschuiving gaande van 1.0, via 2.0 naar 3.0. Dit wordt onder andere veroorzaakt doordat er minder publiek geld beschikbaar is en de overheid

zich meer en meer terugtrekt. Dat betekent een beweging van gesloten naar open werkwijzen en van een technocratische benadering naar een meer sociocratische. Deze verschillende benaderingswijzen vragen andere vaardigheden van de personen in het proces. Ook Joks Janssen verwijst daarmee naar het belang van de aandacht voor ontwikkeling in de verschillende cultuurhistorische opleidingen. Aart Oxenaar herkent de veranderende mindset: “Het gaat van gericht op behoud naar gericht op ontwikkeling. Ik zie dat bijvoorbeeld terug in de manier waarop mensen over een stad denken. Ook cultuurhistorici zien dit steeds vaker als iets dat in continue verandering is.”

Bij (een deel van de) ontwerpers groeit hetzelfde bewustzijn, al dan niet aangewakkerd door het Belvedere-traject. Het bewustzijn groeit dat erfgoed nodig is voor ontwikkelen met kwaliteit. Er vindt een denkomslag plaats van ontwerpen op een tabula rasa naar tabula scripta.

ERFGOED EN TOEKOMST

Erfgoedzorg heeft lange tijd gebruik gemaakt van arrangementen als beschermd dorps- en stadsgezicht. Dergelijke arrangementen zijn statisch en erg op het behoud in de klassieke zin gericht. Dat komt samenwerking niet ten goede. Een belangrijke ontwikkeling in de wettelijk kaders is de komst van de Omgevingswet. Omgevingswet en Erfgoedwet komen straks samen in één Omgevingsvergunning. Dat bevordert de samenwerking, vertelt Aart Oxenaar: “De gemeente Amsterdam sorteert daar nu al op voor door ontwikkelingsgerichte erfgoedkaarten op te stellen”.

Ook binnen de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed zoekt men naar nieuwe rollen en naar de verbinding met grote ruimtelijke opgaven. Zo’n mentaliteitsomslag vraagt veel van een grote organisatie. Oude zekerheden verdwijnen. Er ligt een uitdaging voor de voorlopers die werken aan een meer dynamische invulling van het erfgoedbegrip en gerichtheid op de buitenwereld.

ALS AANBEVELING GEVEN DE GEÏNTERVIEWDEN HET VOLGENDE MEE:

Marinke Steenhuis

Stel een stuurgroep op bij de RCE met de witte raven, aangevuld met specialisten uit het veld die het proces versnellen. Als een vliegende brigade die sessies organiseert waar bijvoorbeeld je met je project heen kan.

Joks Janssen

Zoeken naar een andere interventie-ethiek (wat mag je wel en niet veranderen. De vraag is of het hoge niveau van behoud nog rendabel is in de nieuwe omstandigheden). Van subsidie naar ondernemerschap, en van bescherming naar gebruik.

Jan Kolen

Geef de opleidingen anders vorm: ga van een traditioneel ingericht kennisinstituut naar een netwerkinstelling.

Aart Oxenaar

Vergeet ook de opdrachtgevers en ontwikkelaars niet. Ook daar moet het bewustzijn groeien. Al merk je dat ook zij steeds meer de waarde inzien van ontwikkeling voor behoud.

Yttje Feddes

Zoek de samenwerking op vanaf het begin. Zo word je van beide kanten meegenomen in elkaars overwegingen.

INSPIRERENDE VOORBEELDEN

voor samenwerking tussen ontwerpers en erfgoed specialisten

IJsselID

IJsselID brengt de IJssel in kaart. De bijzondere plekken, de mensen die er wonen en werken, de verhalen en de gebeurtenissen in heden, verleden en toekomst.

In het netwerk zoeken geografen, kunstenaars, vertellers en historici samen naar het karakter van de IJssel. Een gezamenlijk taal die ontstaat omdat iedereen heeft dezelfde mindset heeft: Men beseft dat het landschap is een proces, waarin verleden, heden en toekomst vervlochten zijn.

++

Mensen switchen gemakkelijk tussen de drie dimensies. Deels zit dit in de persoonlijkheid van de mensen die deelnemen: het zijn allemaal mensen die de randen van hun vakgebied opzoeken.

HERCULES-programma

Europees programma dat gericht is op het behoud van cultuurlandschappen met significante culturele, sociaal-economische, historische, natuurlijke en archeologische waarden. In het programma werken interdisciplinaire teams van universiteiten, kleine en middelgrote ondernemingen en NGO's in netwerken aan het omzetten van oude cultuurlandschappen naar nieuwe natuur.

++

Landschapsecologen zijn de bemiddelende schakel in dit proces. Zij kunnen schakelen tussen bijv. TBO's, historici en ecologen.

Masterplan Waterloopbos

Het Waterloopbos is aangelegd in 1944 als onderdeel van het Voorsterbos, het oudste bos van Flevoland. Medewerkers van het Waterloopkundig Laboratorium bouwden er in de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw schaalmodellen van waterbouwkundige systemen, zoals havens, rivieren en kustgebieden. De modellen zijn nog steeds in het bos aanwezig, hoewel nu deels verborgen in het groen. De Minister van Onderwijs Cultuur en Wetenschap heeft het voornemen om het Waterloopbos in 2015 aan te wijzen als Rijksmonument.

++

Bureau SteenhuisMeurs schreef een compact rapport op basis van kernwaarden, dat als kader kan dienen voor het herontwerp. Dat kader geeft zowel richting aan de ontwerpers, maar biedt ook vrijheid.

TWEEDAAGS ATELIER

VERSLAG

Wat zijn richtinggevende ideeën voor een productieve dialoog tussen erfgoed specialisten en ontwerpers/planners? Wat betekent dit voor samenwerking tussen beide beroepsgroepen? En welke agenda levert dit op voor de RCE? Deze vragen stonden centraal tijdens het tweedaagse atelier: Cultuurhistorie, blik op de toekomst. Met ongeveer tien professionals uit beide werkvelden reflecteerden we op de drie casussen.

Op dag 1 voerden we rond de casussen Windmolens Noordoostpolder en Landgoed Singraven een onderzoeksgesprek. Als gespreksvorm gebruikten we de 'Kralenspelmethodiek'. Dit is een door Jos Kessels beschreven, praktijkgerichte uitwerking van socratische gesprekstechnieken, gericht op het benoembaar maken van gezamenlijke visies of richtinggevende ideeën. Op dag 2 vertaalden we de inzichten van dag 1 naar de casus Energielinie. Tot slot keken we welke implicaties de inzichten kunnen hebben voor de werkpraktijk van de RCE.

DE KRALENSPELMETHODIEK

We gebruikten de kralenspelmethodiek van Jos Kessels om van concrete casussen te komen tot een overkoepelende visie of idee. In tien vragen gingen we van feiten naar visie. Korte weergave van het 'Kralenspel', gebaseerd op Jos Kessels, Spelen met ideeën (uitwerking door Jannemarie de Jonge).

FEITEN, KWESTIE

1 Situatie

Omschrijf de situatie die je wil onderzoeken; wat is de context van de vraag waar je mee worstelt?

2 Hittepunt, ontstaan

Op welk moment werd de situatie een 'kwestie', een concrete gebeurtenis waar pijn, belang, emotie een rol ging spelen?

3 Ontwikkeling, onveranderd

Hoe ontwikkelt de situatie als je niets doet, niet intervineert, de zaak op zijn beloop laat?

4 Vraag

Welke vraag moet hier nu onderzocht worden, wat is voor jou de kern van de kwestie?

GEVOEL, PERSOON

5 Buik, zorg, voelen

Waar zit de zorg, waar krijg je buikpijn van? Welke 'monsters', gevaar, dreiging komen op je pad?

6 Hart, belang, willen

Wat gaat je hier aan het hart, welk belang (trots, ego) staat op het spel? Welk offer moet de held brengen: wat zal je (met pijn in het hart) wellicht moeten opgeven?

7 Hoofd, ideaal, denken

Wat is, van meer afstand bezien, verstandig? Wat zou een wijs iemand hiervan vinden? Welk ideaal kan 'de held' inspireren?

POLEN

8 These, klein

Wat is in deze situatie het ene, nog net denkbare uiterste? Wat als je de zaak 'kleiner' maakt?

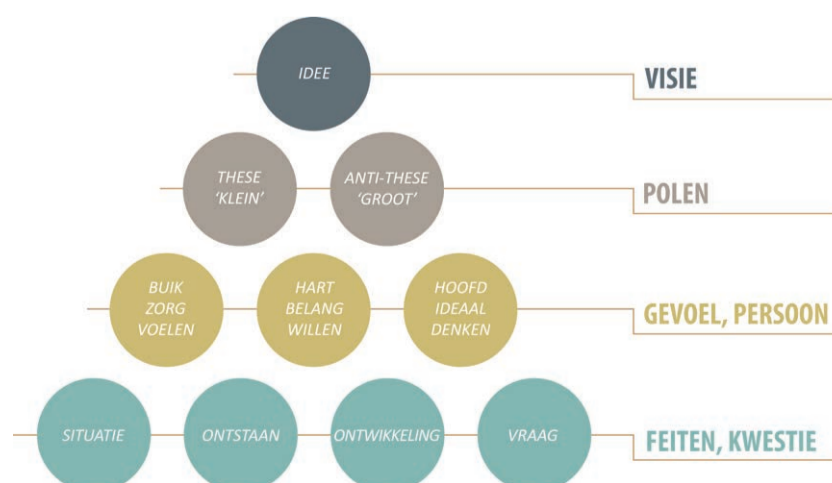
9 Anti these, groot

Wat is in deze situatie het andere, nog net denkbare uiterste? Wat als je de zaak 'groter' maakt?

VISIE

10 Idee, synthese

Wat is, alles overziende, het juiste om te doen? Welk idee overstijgt de polen in plaats van genoeg te nemen met een compromis? Wat is het belang van het geheel, waar zit de 'duurzame winst'?

[ontleend aan Jos Kessels]

HOE WERKEN ERFGOEDPROFESSIONALS EN ONTWERPERS SAMEN?

praktische inzichten door samen terugkijken

Op dag 1 keken we aan de hand
van twee zo goed als afgeronde
casussen terug.
Welke richtinggevende ideeën
levert de reflectie op?

GEDEELD VERHAAL

**Schatplichtig aan de toekomst
sluit ik onbevangen aan
in de karavaan en ontdek
ons gedeelde verhaal.
De wet hooguit als noodrem
- misbruik wordt gestraft -**

Casus windmolens Noordoostpolder

CASUS WINDMOLENS NOORDOOSTPOLDER

TIJDENS DEZE CASUS STELT ELS
ROMEIJN ZICH DE VRAAG HOE
ZE TROUW BLIJFT AAN HAAR
RIJKSPARTNERS EN TEGELIJKERTIJD
HET CULTUURHISTORISCH BELANG
WAARBORGT.

De casus gaat over de vervanging van 50 verspreide, gedateerde windmolens in de Noordoostpolder voor 86 grote, nieuwe turbines in een dubbele lijnopstelling langs de polderdijken. Dit levert een belangrijke bijdrage aan de energieopgave. De cultuurhistorische waarden die een rol spelen in de planvorming zijn de Noordoostpolder als geheel, het Woudagemaal (Rijksmonument en Werelderfgoed) en het beschermd dorpsgezicht Urk.

De actiegroep Urk brieft en de gemeente Urk hebben beide grote bezwaren. Els Romeijn krijgt het dossier op haar bordje. Zij voelt zich mede verantwoordelijk voor het rijksbelang (EZ, I&M, OCW) en de brede maatschappelijke opgave. Tegelijkertijd doen de gemeente Urk en Urk brieft een appel op de RCE omdat zij vinden dat de cultuurhistorische waarden in het gedrang zijn. Els heeft het gevoel dat zij dit als oneigenlijk argument gebruiken en dat wanneer ze meebeweegt met de actiegroep de betrouwbaarheid en geloofwaardigheid van de RCE op het spel zet. Wanneer we tot de kernvraag van de casus komen, vraagt Els zich af: Wat heb ik nodig voor het vertellen van een consistent verhaal dat vertrouwen oplevert?

Els onderzoekt de validiteit van de argumenten van Urk brieft en de gemeente Urk, omdat ze het gevoel heeft dat ze door hen voor het karretje wordt gespannen. Ze ziet echter ook het brede maatschappelijke belang. Ze verdiept zich in dit brede verhaal, met alle grote en kleine belangen en beseft dat het nodig is het grote belang van duurzame energie en de kwaliteit van de Noordoostpolder als geheel te laten prevaleren boven het 'kleine belang' van het beschermd dorpsgezicht Urk.

Aan de twee uiterste van het handelingsperspectief ligt aan de ene kant het heel klein maken van het verhaal: bij de zaak blijven en alles netjes formeel en professioneel afdoen. In dat geval houdt Els afstand tot de actiegroep. De relatie met de Rijkspartners en het grotere belang staan voorop. Bij het andere denkbare uiterste, wanneer je het verhaal heel groot maakt, ga je ook investeren in de relatie met de lokale partijen, in gesprek met Urk. Ook al is de verwachting dat dit niet tot een ander standpunt leidt. Men voelt zich dan in ieder geval gehoord.

Met het reflecteren op de twee uitersten, komen we uiteindelijk tot een overkoepelende idee of visie. Wat is het belang van het geheel? Waar zit de duurzame winst? Om een consistent verhaal te kunnen vertellen dat vertrouwen oplevert, gaat het om:

- Wederkerig respect en begrip voor de belangen die spelen (relaties) en
- Inzicht en overzicht van het complete verhaal (inhoud)

Een transparant proces met openheid en duidelijkheid organiseert gedeeld eigenaarschap.

CASUS LANDGOED SINGRAVEN

LANDGOED SINGRAVEN HEEFT EEN LANGE HISTORIE. STEEDS ZIJN OP HET LANDGOED AANPASSINGEN GEPLEEGD MET HET OOG OP CONTINUÏTEIT EN ZELFREDZAAMHEID. OOK NU IS VEEL IN ONTWIKKELING, OM HET LANDGOED DUURZAAM TE KUNNEN BEHOUDEN VOOR DE TOEKOMST. ZO WIL SINGRAVEN EEN TURBINE PLAATSEN IN DE STUW OM ENERGIE OP TE WEKKEN. DEZE STUW IS RIJKSMONUMENT. SINGRAVEN HEEFT EEN INTERESSANT AANBOD GEKREGEN VAN EEN FIRMA DIE DE TURBINE WIL LEVEREN. SAMEN MET MARIËL KOK (RCE) BRENGT RENTMEESTER KEES JAN MEIJER DE CASUS IN.

De RCE heeft een goede relatie met Singraven, werd vroegtijdig bij de plannen betrokken en reageerde positief. Kees Jan kreeg hierdoor de impressie dat de RCE achter hun plannen voor het realiseren van de stuw stond. Echter, op het moment dat Singraven tekeningen aan de RCE toonde over de inpassing van de turbine kreeg hij een andere reactie. Voor de RCE (waar inmiddels andere mensen bij het project betrokken waren) was het onduidelijk of de detaillering en uitvoering voldoende zorgvuldig zouden plaatsvinden. Ook zag de RCE kansen om de energieopgave op het landgoed in een breder perspectief te plaatsen. De RCE 'ging op de rem staan' en er ontstond verwijdering tussen Singraven en de RCE.

Er werd een extra overleg gepland. De rentmeester voelde wantrouwen en kreeg het verwijt niet goed afgestemd te hebben. De RCE vroeg waarborgen door inschakeling van een (dure) architect. Het proces heeft hierdoor anderhalf jaar extra tijd gekost en desondanks is het ontwerp niet wezenlijk veranderd. Het is alleen duidelijk op papier komen te staan. Kees Jan vreest echter dat het momentum nu verloren is, omdat de

firma die de turbine wilde leveren dit aanbod wellicht niet meer gestand kan doen.

De kernvraag van de casus blijkt: wat is er nodig voor een vertrouwensrelatie waarin ieder zijn rol kan pakken met het oog op (duurzame ontwikkeling van) erfgoedkwaliteit?

Gedurende het traject was Kees Jan bang dat ze door de extra kosten en vertraging het momentum zouden missen, en daarmee de weg naar zelfredzaamheid van het landgoed moeilijker maken. Het raakte hem dat hij geen erkenning kreeg voor het maatschappelijk ondernemerschap van Singraven en dat hij het verwijt kreeg onvoldoende overlegd te hebben. Om te zorgen dat de relatie met de RCE geen schade zou oplopen, legde hij zich neer bij de bijkomende eisen van de RCE. In het belang van de continuïteit van het landgoed schatte Kees Jan in dat het verstandiger is om mee te bewegen, linksom of rechtsom.

Het kleiner maken van de zaak is in dit geval het kiezen van een pragmatische insteek: het aanleveren van de gevraagde stukken, zodat de RCE haar toetsende werk kan doen. En dit steeds weer voor elke aanpassing. Aan de andere pool, bij het groter maken van de zaak, bevindt zich het breder, strategisch investeren in een gedeeld beeld van de ontwikkeling van het landgoed, met het oog op zelfredzaamheid en continuïteit.

Als visie op de kwestie komt naar voren dat duurzame ontwikkeling van erfgoedkwaliteit is gebaat bij een vertrouwensrelatie waarin:

- Alle betrokkenen zich verantwoordelijk voelen voor gezamenlijk resultaat (= 'maatschappelijk ondernemen met erfgoedbewustzijn').
- Door elkaar inzicht te bieden in de eigen (afwegings)processen zodat er een compleet en doorleefd beeld ontstaat.

RICHTINGGEVENDE WAARDEN

De reflectie op beide casussen levert een beeld op van belangrijke waarden die richting geven aan het handelen.

BELANGRIJKE WAARDEN: UNIVERSEEL, MAAR CONTEXTAFHANKELIJK

Relationele waarden

- Betrouwbaarheid
- Vertrouwen
- Geloofwaardigheid
- Professioneel
- Respectvol
- Transparant (zuiver, eerlijk, open)
- Wederkerigheid
- Eigenaarschap
- Verantwoordelijkheid
- Duidelijkheid
- Juiste toon, juiste snaar
- Passende taal
- Onbevangen
- Zorgvuldigheid

Inhoudelijke waarden

- Consistent verhaal
- Compleet verhaal
- Erfgoedkwaliteit
- Ruimtelijke kwaliteit

BEGRIPPENPAREN: DE JUISTE BALANS ZOEKEN

Maar hoe zoek je de juiste balans in deze waarden? Het is een zoeken naar het evenwicht tussen de uiterste van onderstaande begrippenparen.

- Professioneel (inhoud, zaak) en relationeel (persoonlijke betrokkenheid)
- Privaat belang en maatschappelijk / collectief belang
- Sectoraal (erfgoed) en integraal (grote geheel)
- Belangrijk detail en het grote geheel
- Momentum en tijd voor zorgvuldig proces
- Pragmatisch en principieel

Op de tweede dag onderzoeken we of en hoe deze begrippenparen een rol spelen bij een project dat nog in de beginfase van uitvoering verkeert: de Energielinie.

SAMENSPEL

**Met verschillende regels, eigen rollen
Schaken we op hetzelfde bord
Stukken schuiven, de klok tikt
Tegenspel brengt verlies voor ieder**

**Wat als, ja, zou het kunnen:
Een spel te spelen zonder
Verlies van tijd en stukken
Zwart en wit dezelfde kant op
Samenspel**

Caus Landgoed Singraven

Op dag 2 stond de casus Energielinie op het programma. De stelling van Amsterdam is Werelderfgoed sinds 1996, de Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft de ambitie dit in 2019 te worden. In de project Energielinie wil men in de Nieuwe Hollandse Waterlinie door middel van erfgoed richting geven aan de Nederlandse energieopgave. De opgave is het behouden van deze waarden in combinatie met de energietransitie.

De RCE wil vooraan in het proces met andere stakeholders nadenken over hoe zij richting kunnen geven aan dit vraagstuk door het formuleren van uitgangspunten en ontwikkelprincipes. Samen met Joppe Veul (H+N+S, landschapsarchitect) stelt Jeroen Bootsma (RCE) zich de vraag hoe hij de erfgoedwaarden kan borgen in de energietransitie. De rol van de RCE is enerzijds hoeder van het UNESCO-erfgoed en die erfgoedstatus is heel nauw gedefinieerd, in 'outstanding universal values'. Tegelijkertijd rijst de vraag of die erfgoedstatus nu een middel of een doel is. Beperkt die status het maken van de vertaalslag naar de energieopgave? Dat leidt tot een lastig dilemma: welke opgave is primair? Het behoud van de universele UNESCO-waarden of de energieopgave? Welke positie heeft erfgoed in onze toekomstige uitdagingen?

We kijken, met behulp van de waarden en inzichten die we op dag 1 geformuleerd hebben, naar de casus en denken na over de mogelijke kernvragen (vraag 4 van het Kralenspel) waar je tegenaan kunt gaan lopen.

De spanning tussen de Werelderfgoedstatus en de energieopgave maken dat je naar de Energielinie kijkt vanuit verschillende perspectieven, die erfgoedwaarden op een andere manier centraal stellen. Aan de ene kant staat het erfgoedperspectief waarin het behoud van de materie centraal staat en aan de andere kant het integrale, maatschappelijke ontwikkelperspectief waarin een collectieve verantwoordelijkheid voor de toekomstige opgaven leidend is.

Het verkrijgen van de Werelderfgoedstatus voor de Hollandse Waterlinie lijkt "een cadeau te zijn dat niet gratis is". Het legt een beperking op aan het denken rond de energieopgave, omdat het dwingt te denken vanuit het inpassingsperspectief. Inpassen betekent in dit geval: de mogelijkheden voor energiebesparing en -opwekking worden ingepast binnen de kaders die behoud van het materiele erfgoed toestaat. De ruimte voor het omdraaien van de vraag: wat kan erfgoed betekenen voor de energietransitie, hoe kun je erfgoed inzetten om de energietransitie te bespoedigen, lijkt er niet te zijn.

Terugkijkend naar de waarden die op dag 1 uit de cases naar voren kwamen, valt op dat nu vooral de inhoudelijke waarden (erfgoedkwaliteit, ruimtelijke kwaliteit) aan de orde zijn. Op relationeel vlak lijkt er (nog?) weinig aan de orde te zijn.

Begrippenparen die in dit vraagstuk vooral spelen zijn:

- Sectoraal - integraal
- Privaat belang - maatschappelijk belang
- Lokaal - grotere structuur

“ALS JE JEZELF OEFENT IN DIT DENKEN, ONTDEK JE DAT ER IN HEEL VEEL PROCESSEN SPRAKE IS VAN EEN EN/EN IN PLAATS VAN EEN OF/OF.”

ERFGOEDWAARDEN EN DE ENERGIETRANSITIE

Afhankelijk van de eigen rol of rolopvatting, is de kernvraag op twee manieren te formuleren:

- Hoe kan ik de erfgoedwaarden van de Energielinie borgen in de energietransitie?
- Hoe kan ik de erfgoedwaarden van de Energielinie benutten in de energietransitie?

De deelnemers kiezen voor één van beide kernvragen en formuleren vervolgens de stappen 8 en 9 van het Kralenspel.

Het kijken naar de situatie vanuit het kleinst en grootst denkbare handelingsperspectief levert de volgende spectra op:

	KLEIN	GROOT
BORGEN	Maximaal inzetten op behoud van beschreven UNESCO-waarden, ruimte geven vanuit de inpassingsgedachte	Het begrip erfgoed oprekken, waardoor transformatie onderdeel wordt van erfgoedwaarde
	De linie wordt zelfvoorzienend, de ingreep past binnen het monumentenbelang. UNESCO blijft mogelijk	Proeftuin voor de komende 20 jaar en alle partijen in de linie worden uitgedaagd om mee te doen. UNESCO is de komende 20 jaar niet aan de orde.
	Fysiek inzetten op besparingsmaatregelen, dan kan je het (materiele) erfgoed borgen.	De energietransitie is leidend, lift mee als erfgoed. Dit geeft zo'n boost dat in de picture komt: je wordt zichtbaar en moet je verhaal van het historisch gelaagde erfgoed vertellen.
	Definitie werelderfgoed zo ver mogelijk oprekken	Ambitie werelderfgoedstatus ter discussie stellen
BENUTTEN	Inzetten op het besparen in plaats van opwekken	Pak kansrijke plekken aan en laat zien hoe bijzonder het kan zijn, helaas werelderfgoed. Promoot het als het nieuwe erfgoed van de toekomst
	Heel klein beginnen, lokaal energie opvangen	Hollandse waterlinie als proeftuin voor energie, het verbinden en vervoeren van energie
	Op iedere plek geen onomkeerbare schade / maatregelen ontwikkelen	Netwerk als internationaal icoon voor regionale binding, ontwikkeling en uitdaging. Betrekken van meerdere disciplines (meer dan energie) om via omwegen doelen te bereiken
	Kader voor ontwikkeling maakt eerste stap mogelijk, hierin zit ruimte voor experiment	Van het DNA van linielandschap tot een kader komen die ontwikkeling activeert
	Linie wordt zelfvoorzienend, autarkisch, UNESCO blijft mogelijk	Linie wordt NL IBA voor energietransitie voor 20 jaar, denken door doen, daag de vele partijen uit de linie uit en benut de complexiteit. UNESCO niet aan de orde.
	Energiecoöperatie, burgerinitiatieven	De verbinding zoeken met de marketing rondom de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Richten je op de bewustwording van het publiek rondom de energie-opgave.

VISIES EN REFLECTIE

DE VISIES (HET OVERSTIJGENDE IDEE DAT VOORTKOMT UIT DE BESCHRIJVING VAN UITERSTEN IN STAP 8 EN 9) DIE DE DEELNEMERS HEBBEN GEFORMULEERD BIJ DE KERNVRAAG ZIJN VANZELFSPREKEND VERSCHILLEND GEKLEURD VANUIT EIGEN ROLOPVATTING EN PERSOONLIJKE WAARDEN.

WE HEBBEN NIET GEPROBEERD TOT EEN EENSLUITENDE VISIE TE KOMEN. REFLECTIE ACHTERAF BIEDT WEL ZICHT OP EEN AANTAL OPVALLENDE OVEREENKOMSTEN, NAAST VERSCHILLEN.

Overeenkomsten:

- Belang van maatschappelijke bewustwording en dialoog, zowel wat betreft de erfgoedwaarden, als de noodzaak van de energietransitie, en wat dit betekent voor het huidige landschap. Juist het erfgoed kan vanwege de visuele kwaliteit helpen om het verhaal van noodzakelijke transformaties te vertellen. Zorg voor een rijk verhaal, met inbreng vanuit maatschappij, professionals, initiatiefnemers. Ga de confrontatie niet uit de weg. Overheid heeft hierin een belangrijke rol te vervullen.
- Componenten van erfgoed als sector, factor en vector bestaan naast elkaar, en het één (bijvoorbeeld concreet beleefbare fysieke monumenten) kan niet zonder het ander (bijvoorbeeld het verhaal van het gelaagde/ dynamische landschap, de brede maatschappelijke toekomstwaarde van erfgoed). Het acceptabele 'laadvermogen' voor energieopwekking en –besparing van het Linielandschap zal dan ook vanuit die drie perspectieven verkend moeten worden.
- In het verlengde hiervan: Noodzaak van dialoog over de invulling van Unesco waarden. De outstanding universal values zouden naast behoud van fysieke kwaliteiten ook een meer dynamische of immateriële vertaling moeten kunnen krijgen, passend bij het gelaagde karakter van landschappen.

De verschillen lijken vooral te liggen in de persoonlijke inschatting, waar het bovengenoemde in de concrete casus van de Waterlinie toe leidt:

- Wereld erfgoedstatus on hold zetten, er van af zien, er vanwege andere voordelen aan vast houden?
- De verhouding tussen 'sector, factor, vector benadering' die de Waterlinie aan kan. Dit houdt ook verband met het belang dat men hecht aan de status Werelderfgoed.

G E D I C H T E N

In hun reflectie op de casus Energielinie schreven alle deelnemers een gedicht

Aan de voorkant van een proces staan
Betekent: ruimte maken
Om competenties en drijfveren te
combineren
In het klankbord van de ander ontstaat
een plan =
Natuurlijke knopen van creativiteit
De verschillen geven vleugels aan het
om-denken
Want innovatie komt meestal uit
onbedachte hoek

Kien van Hövell

Geef ruimte, behoud de openheid
Activeer, het landschap groeit
De kleuren van het landschap lichten op
En de verhalen van toen klonken daar

Joppe Veul

De piramiden van Luxor
Staan 100 eeuwen, gewoon te zijn
Als koninklijk beeld van wat ooit was
Maar dreiging van buiten
Doet ontwaken
Een schreeuw om verantwoordelijkheid
Hier en nu

De linies van Nederland
Liggen 100 jaar te zijn
Als ingenieurskunst van lang gelêe
Het land vraagt ontwaken
Creëer weerstand, verdedig Ohm en Watt
Wees stekkerdoos van verwondering
Doe eens wat!

Frank Strolenberg

Het loopt

Joeri de Bekker

Stromend water,
Variabel door tij en seizoen,
Zoekt altijd de ruimte.
Welke vorm water aan neemt,
Van smeltwaterbeek, via kanaal tot
rivierdelta,
Na elke knellende ingreep zoekt het haar
ruimte

Jeroen Bootsma

Mijn vader erfde van opa zijn trouwring
Mijn moeder kreeg de ringen van haar
ouders
3 ringen: rond en van goud
De trouwring van opa werd
"doorgeschonken"
Hij werd kleiner gemaakt en versierd
met 3 diamantjes
Ik draag hem al bijna 8000 dagen; het
verhaal en de waarde blijven bestaan
De andere ringen worden gekoesterd en
bewaard
In een doosje met een dekseltje erop

Mariël Kok

Schaduwen van het verleden
Worden vastgelegd als waarden
Geven het heden
Een plek, een betekenis
De toekomst werpt zijn schaduw vooruit
Schuift over het verleden heen
Met vastgestelde waarden als te nemen
hindernis

Els Romeijn

Niet één hittepunt
Maar alles in de fik
I.S. in Parijs was het begin
Werelderfgoed wordt geterroriseerd
Door duurzame vlakken, lijnen en punten
Of toch, ideeën zijn van ons
Respectvolle overgang met
Mensen en hun erfgoed
Vraagt van kleine punten
Laat in ieder geval lijnen en vlakken aan
Die andere transitie
Die van de maatschappij

Gerard Hendrix

We vliegen weg voor vuile luchten en
stijgend water
Laten we ons liever prikken en uitzuigen
door zoete verhalen?
Stop de waanzin en strijd voor de
verhalen

De noodtrommel slaat nog enkele jaren
Gas vervliegt
Het vuur is opgestookt
Nu kan erfgoed inhaken

Berthe Jongejan

N A B E S C H O U W I N G

- Door Jannemarie de Jonge -

“In veel gebiedsprocessen waarin ik de afgelopen periode ben betrokken werd erfgoed steeds meer als vanzelfsprekende kwaliteit benaderd. Ik deel de observatie van Frank Strolenberg in de voorbeschouwing dat discussies over de waarde van erfgoed niet meer gevoerd hoeven te worden.”

De afgelopen 25 jaar heb ik de erfgoedsector vanuit de ruimtelijke ordening mogen volgen. Eerst als lid en voorzitter van een gemeentelijke monumentencommissie. In 8 jaar tijd veranderde de commissie van een club goed bedoelende actievoerders die in opstand kwam als er een monument werd bedreigd, naar een strategisch opererend gezelschap dat aan de voorkant bij beleidsvorming aanschoof. Niet meer gericht op afzonderlijke objecten en actualiteit, maar op ruimtelijke context en proces van ontwikkeling. Die ervaring kwam goed van pas toen ik in 2000 lid werd van de beoordelingscommissie van de subsidieregeling Belvedere. Belvedere betekende een omslag in het denken over de relatie tussen erfgoedbehoud en ruimtelijke ontwikkeling. Van tegenover elkaar, naar met elkaar. We honoreerden mooie projecten in stad en land, waar het motto ‘behoud door ontwikkeling’ concreet gestalte kreeg. Deze periode stond ook in het teken van het integraler kijken naar gebouwd en ongebouwd erfgoed, onzichtbare archeologie en zichtbare gebouwen of landschappen, naar fysieke vorm en immateriële verhalen die daaraan betekenis verlenen. In veel gebiedsprocessen waarin ik de afgelopen periode ben betrokken werd erfgoed steeds meer als vanzelfsprekende kwaliteit benaderd. Ik deel de observatie van Frank Strolenberg in de voorbeschouwing dat discussies over de waarde van erfgoed niet meer gevoerd hoeven te worden.

Staat de erfgoedsector daarmee in de juiste stand om de grote transformaties die ons de komende decennia te wachten staan aan te kunnen? Ik denk het niet. De vergelijking met ontwikkelingen in het natuurbeleid kunnen leerzaam zijn. In de jaren '70 was de waarde van natuur ook breed erkend. Maar in de afweging met andere belangen, met name de landbouw en verstedelijking, hield de natuur vaak

geen stand. De defensieve strategie die tot compromissen leidde werkte niet. In de jaren '80 deed een meer offensieve strategie van natuurontwikkeling haar intrede. Dat vroeg om een ander natuur-verhaal. Niet meer de optelsom van bijzondere soorten, maar een natuurverhaal waarin de ontwikkeling in processen en grotere gebiedseenheden centraal stond. Dat heeft geleid tot de Ecologische Hoofdstructuur, nu Nationaal Natuurnetwerk. En het verhaal ontwikkelt zich verder in concepten als building with nature waar natuur dienstbaar wordt gemaakt aan waterveiligheid.

COLLECTIE, CONNECTIE, CONFRONTATIE

De overgang die de Visie Erfgoed en Ruimte benoemt, van ‘collectie naar connectie’, van objecten naar relaties, lijkt op de overgang die het natuurverhaal heeft doorgemaakt. Dat is een weg die moed vraagt. Connectie betekent ook confrontatie. Zowel binnen de eigen erfgoed sector, als daarbuiten. Ruimtelijke kwaliteit, als gezamenlijk doel, is geen optelsom van gelijke grootheden. In het verbinden van ongelijksoortige waarden moeten we in staat zijn om samen tot een reflectief oordeel te komen. Dat vraagt niet om onderhandeling, maar allereerst om dialoog. In een goede dialoog kunnen we vaak verschillende fasen onderscheiden. Wat begint als een beleefde conversatie, ontwikkelt zich tot het schurend schetsen van de eigen standpunten. De kunst is om dit om te buigen naar het zoekend herijken van ieders eigen werkelijkheid om ten slotte, als het gesprek productief afloopt, tot een nieuw gezamenlijk kader te komen. De casuïstiek in deze bundel laten daar voorbeelden van zien. Het onderzoek naar de Energielinie zat nog in de fase van beleefde conversatie tussen opdrachtgever (RCE) en opdrachtnemers. Er waren nog geen stakeholders in betrokken met helder gearticuleerde belangen of standpunten.

De veilige omgeving van onderzoek is dan ook heel anders dan zelf meedoen in de energieke samenleving. Dat was wel het geval bij de cases over de windmolens bij Urk en landgoed Singraven. Medewerkers van de RCE werken steeds meer van buiten naar binnen. Hoe dichterbij de praktijk, hoe concreter de dilemma's op tafel komen, des te scherper het gesprek gevoerd moet worden. Met respect voor elkaars positie, en met de wil om er samen uit te komen. Dat vraagt om competenties om de dialoog goed te voeren. Maar het vraagt ook steun in de rug vanuit de achterliggende institutionele context en formele ruimte om mee te bewegen met andere partijen en tot nieuwe kaders te komen. Dat brengt me bij het volgende punt.

RUIMTE IN REGELS

In de gesprekken over de cases bleek dat RCE-ers zich vaak bewust zijn van de spagaat die dubbelrol van toetsen en ontwikkelaar met zich mee brengt. Om toetsingskaders in het ontwikkelproces met gebiedspartijen te kunnen herijken is ruimte in regels nodig. We hebben in de gesprekken ervaren dat de methode van het 'groot en klein maken' van de handelingsopties, heel behulpzaam zijn om de bandbreedte waarbinnen je kan bewegen bespreekbaar te maken. Maar de formele toetsingskaders vormen ook een keurslijf dat je niet op eigen gezag kan openbreken. Dit alles heeft niet alleen een nationale, maar ook een internationale dimensie. De casus Waterlinie ging bijvoorbeeld over de formulering en het behoud van de outstating universal values voor het werelderfgoed versus het benutten van de linie voor energiedoelinden.

Met de Omgevingswet in aantocht, die betere integratieve afwegingen mogelijk moet maken met oog op de algemene ruimtelijke kwaliteit, zal dat steeds vaker op problemen stuiten. Dat vraagt om nieuwe benaderingen over de aard van de regels. De meeste regels zijn nu inhoudelijk van aard en gaan over de instandhouding van fysieke kenmerken. Een denkbare benadering is om het karakter van de regels te verschuiven

naar meer procesgerichte kaders. Die kunnen beschrijven op welke manier en binnen welke bandbreedtes afstemming kan plaatsvinden. We kennen dit bijvoorbeeld in de regelgeving over medisch handelen zoals euthanasie. Daar is, naast het medisch dossier, de zorgvuldigheid geborgd in het proces van betrokken professionals en belanghebbenden. Een andere denkrichting is een meer dynamische regelgeving, waarbij zoals in de jurisprudentie, de invulling van regels meegroeit met de ervaringen in de praktijk. Het collectief opbouwen van een corpus aan ervaring.

OMGAAN MET VERLIES

Ik kom nog een keer terug op de vergelijking met de ontwikkelingen in het natuurbeleid. Toen werd overgegaan naar offensieve natuurontwikkeling, betekende dit ook het opgeven van bepaalde natuurwaarden in de bestaande collectie. In de uiterwaarden kon bijvoorbeeld het natuurlijke proces van opslibben het einde betekenen van kwetsbare vegetaties. Dat heeft onder een flink deel van de Nederlandse ecologen tot opstand geleid. Als je iets waardevols dreigt te verliezen is de ontkenning van de waarde van nieuwe concepten een menselijke reactie. Ook als het verstand je meegeeft dat in die nieuwe concepten meer toekomstwaarde besloten ligt. Het voelde als collectieve rouw. Inmiddels zijn de benaderingen naar elkaar toegegroeid, waarbij binnen het leidende paradigma van natuurontwikkeling plaats is voor meer op behoud gerichte strategieën. Maar dat heeft wel tijd gekost.

De huidige maatschappelijke transities (demografie, economie, klimaat, energie, landbouw) hebben grote ruimtelijke effecten, en vragen mijns inziens om een offensieve benadering vanuit de erfgoedprofessional. In de casus Waterlinie als Energielinie werden twee kernvragen benoemd, die verschillende benaderingen beschrijven. De defensieve benadering klinkt als 'hoe kunnen we het erfgoed in de energietransitie borgen'? De offensieve benadering klinkt als 'hoe kunnen we het erfgoed in de energietransitie benutten'? Frank Strolenberg gaf hierop een

variant: hoe maken we de omslag van 'geef het verleden een toekomst' naar 'geef de toekomst een verleden'?

Dit vraagt van de erfgoedsector voorbereid te zijn op een soort rouwproces, om te leren omgaan met verlies. In plaats van te blijven hangen in de ontkenkende fase, is de vlucht naar voren waarschijnlijk effectiever. De casus Waterlinie als Energielinie is een dappere opdracht van de RCE die de huidige spagaat van toetsen en ontwikkelen, van borgen en benutten, scherp articuleert. Voor bijvoorbeeld de veenweidegebieden zullen klimaatverandering, CO₂ opgaven en agrarische transitie ook tot een transformatieproces leiden waarbij de huidige fysieke verschijningsvorm geen stand kan houden. Hoe kan die toekomst worden verrijkt met historisch besef? Deze zoektocht vraagt om intensieve samenwerking binnen de erfgoedsector en met de ruimtegebruikers. Als bondgenoten samen optrekken met ontwerpers en andere creatieve professionals uit bijvoorbeeld de kunstwereld kan hierbij vruchtbaar en heilzaam werken.

C O L O F O N

CULTUURHISTORIE, BLIK OP DE TOEKOMST

WING, JANNEMARIE DE JONGE EN CÉLINE HOON

RIJKSDIENST VOOR CULTUREEL ERFGOED
FRANK STROLENBERG EN BERTHE JONGEJAN

2015

BLIK OP DE TOEKOMST

CULTUURHISTORIE